

УДК (808.3 + 801.3):800

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРИСЛІВНИКІВ У НАДСЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Наталія Герасим

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови,
вул. Університетська, 1/234, 79001, Львів, Україна,
тел.: (032) 239 47 17; e-mail: terukr@franko.lviv.ua*

Проаналізовано прислівники, засвідчені у діалектних текстах, які репрезентують надсянські говірки, з'ясовано їхні діалектні особливості, семантику, виконано розподіл на лексико-граматичні розряди.

Ключові слова: надсянський говір, прислівник, лексико-граматичні розряди прислівників, вузьколокальний діалектизм.

Надсянський (долівський) говір – це один з архаїчних діалектів галицько-буковинської групи південно-західного наріччя української мови, який зберіг чимало старожитніх рис на різних мовних рівнях. Тому він і сьогодні не залишається поза увагою лінгвістів, бо є неоціненним скарбом для діалектологічних, етнолінгвістичних і етнографічних досліджень, містить чимало інформації про розвиток української мови.

Діалектне мовлення на різних рівнях досліджене нерівномірно. До одного з недостатньо опрацьованих питань діалектології належить прислівникова система українських говорів. У діалектах української мови функціонує багато вузьколокальних прислівників, які не повною мірою зафіксовані в лексикографічних працях та текстах, а також мало описані як функціональні одиниці. Доказом цього є відсутність в україністиці монографічних досліджень, присвячених системному описові прислівників української діалектної мови. Тому ця група слів повинна стати об'єктом ґрунтовного мовознавчого аналізу. Перешкодою в дослідженні цього класу незмінних слів є недостатня кількість діалектних текстів, які дали б змогу ідентифікувати прислівники, відмежувати їх від омонімічних службових і повнозначних слів.

Цей лексико-граматичний клас слів на матеріалі української літературної мови розглядали Т. Назарова [18], І. Чапля [27], П. Білоусенко [3], М. Жежеря [11], Г. Муқан [17], І. Ощипко [22]. Історичні коментарі до словотвору українських прислівників подавали С. Бевзенко [2], М. Вербовий [5], Л. Гумецька [10], В. Німчук [20], С. Самійленко [25]. Чимало мовознавців аналізували прислівник на матеріалі українських діалектів. Адвербіальну систему закарпатських говірок аналізували О. Брошняк [4], В. Німчук [21] П. Лизанець, І. Пагіря, Т. Довга (Розумик), лемківських – І. Верхратський [6] наддністрянських – Д. Бандрівський [1], П. Приступа [23], буковинських – М. Леонова [14], К. Лук'янюк, поліських – Н. Прилипка, Ю. Громик [9], взаємодію літературної мови й діалектів у прислівниковій системі вивчали І. Ощипко та В. Забеліна, М. Жовтобрюх [12]. Сам

надсянський говір описано у працях І. Верхратського [7], М. Пшеп'юрської [24], М. Лесіва [16], але, на жаль, немає праць, у яких було б проаналізовано прислівники надсянського говору. Їхнє дослідження дало б можливість увести в науковий обіг новий фактичний матеріал, заповнило б прогалину у вивченні граматичної системи українських діалектів.

У лінгвістичній літературі є чимало визначень прислівника, а також його класифікацій. Традиційне мовознавство розглядає прислівник як єдину незмінну серед самостійних частин мови. Немає спільної думки вчених щодо лексичного значення прислівника. Такі сучасні українські граматисти, як І. Вихованець та К. Городенська, вважають, що воно залежить від значення прикметника [8, с. 235]. Погоджуємось з традиційними поглядами мовознавців на цей клас слів. Отже, прислівник – це незмінна повнозначна частина мови з категоріальним значенням непроцесуальної ознаки дії, ознаки непроцесуальних ознак (якості), зрідка ознаки предмета, що виконує синтаксичну функцію обставини або означення, інколи частини присудка.

Загальновідомо, що виявлення функцій будь-якої частини мови можливе лише в контекстах. Спробуємо проаналізувати прислівники надсянського говору, не претендуючи на вичерпність опису цієї частини мови, оскільки в одній статті важко охопити всі групи цього класу слів. Джерельна база дослідження – діалектні тексти, опубліковані у хрестоматіях «Говірки південно-західного наріччя української мови. Збірник текстів» [ГПЗН], «Українські говірки південно-західного наріччя. Тексти» [УГПЗН]. У записах говіркового мовлення Надсяння (с. Віжомля, Іваники, Чернилява, Наконечне Перше Яворівського району Львівської області, с. Плешевичі та Поповичі Мостиського району Львівської області) виявимо прислівники, з'ясуємо їхні діалектні особливості, семантику, розподілимо їх на лексико-граматичні розряди.

Діалектні прислівники надсянського говору репрезентують його фонетичні, словотвірні, морфологічні, лексичні особливості.

Серед фонетичних рис простежуємо такі : а) сильне укання: *бугато* – йа дл'а руб'очих пе^нк'ла хл'іп ўже / бу там 'було 'дуже^н *бу'гато* руб'ітник'іў (Вж) [ГПЗН, с. 54]; *дудом* – а на д'ругий ден' до^у 'мене^н п'іс'мо при'шло / йа *ду'дом* п'іс'лаў і до^у 'мене^н при'шло (Нп) [УГПЗН, с. 35]; *кули* – ну йак с'і д'іш'ло ду з'годи / ду'мовилис'і про 'в'іно / і п'іс'ла за'л'отіў бат'ки 'йіхали од'ні ду д'ругих на о'б'зорини / і дугу'вор'увалис'е / *кули* 'буде ве^нс'і'л'е (Вж) [ГПЗН, с. 46]; *кулись* – вуна і ми'ні *ку'лис* "в'і'нец 'шила (Вж) [ГПЗН, с. 47]; *туди* – *ту'д'і* йаг в'ін 'йіхаў / о'д'ного^у 'разу / вуна пи'талас'і / *кули* при'йіде^н / а в'ін йі ска'заў / шо ў п'ятни'ц'у чи *кули* там (Вж) [УГПЗН, с. 14]; б) перехід и в а: *зноа* – с'ілі до^у ве^нчер'і / ўс'і пуве^нчер'ілі / *зно'ва* пуму'лилис'і (Пп) [УГПЗН, с. 19]. У «Наддністрянському регіональному словнику» зафіксовано прислівник *зновка*, який, як і надсянський – *знока*, є аналогом літературного – *знову* [28, с. 130]; *троха* – йакшо ко'л'госп буў за 'руск'іх / по'тому за'чали пе^нре^нсе^нл'ати^с'і ў се^нло / і за'ч'ели ті барак'і / ті гуспу'дар'і / кут'рійе там 'были / руб'ітні'к'і / барак'і рузби'рали / ну і там дес^н 'шос^н дулу'жиў *т'роха* / і пустави'ели со'б'і ха'ты / с'вої (Пл) [УГПЗН, с. 12–13]. У «Наддністрянському регіональному словнику» функціонує цей самий прислівник із тим самим лексичним значенням, що й у надсянському, і відповідає літературному – трохи: *Троха* в'ідп'іч'ну – і до руб'оти [28, с. 256]; *трошка* – *т'рошка* 'дал'ше в'іт 'того^у / 'жиби не^н зава'жало / йак с'ідали [УГПЗН, с. 21]; в) звукополучення ги, ки хи вимовляють у надсянських говірках незвичайно послідовно, як гі, кі, хі: *трошкі* – там не^н гу'нили

пасти / трава шобк^п п'ідро^усла т'рошк'і // і по^утому ку^ппали ў¹зем^лу к^рругло^уйе^і та^койе^і / та^куйу й^аму / й^ак^рас на ко^ул'іна (Пп) [УГПЗН, с. 21]. Отже, виявлені в текстах прислівники відображають типові фонетичні особливості надсянських говірок.

Серед словотвірних рис простежуємо такі: а) прислівники із суфіксом -і-: *ладні* – на 'тому в'інци 'була йа / то 'було 'дуже^н 'лад'н'і (Вж) [ГПЗН, с. 46]; *файні* – але в'ін ўз^аў і по^уйіхаў / стаў си 'коло^у 'того^у рувера і думайе / шо рубити? / і на^думаў / по^уйіхаў с^коро^у до^удому // шо в'ін 'робит'? / на^ходе^н ку^сочок / санти^еметр'іў 'може^н дваіц'іт^р д^роту і т^рох'и заче^нкаў / 'жиби 'файн'і з^меркло (Пл) [УГПЗН, с. 16]. У «Наддністрянському регіональному словнику» зафіксовано прислівник *файно*, який, як і надсянський – *файні*, відповідає літературному – *гарно, добре*: То 'файно вигл'адає [28, с. 261]; б) прислівники із суфіксом -ка: *теперка* – х'т'іло би с'і / 'жиби те^нперка ў нас та^к'і гуспудар'і 'були (Вж) [ГПЗН, с. 55]. У «Наддністрянському регіональному словнику» зафіксовано цей самий прислівник із тим самим лексичним значенням, що й і у надсянському, і відповідає літературному – *тепер*: Прийшла те^нпер^{ка}. У цій лексикографічній праці зафіксовано варіанти цього діалектного прислівника: *терика, туперка* [28, с. 251]. *Тудийка* – ку^лис^н даў^но / й^ак та^тари на^падали / йшли та^тари тудийка / заби^ерали худобу / заби^ерали з^б'іж'е і пе^нре^нважно^у мулудих д'іўчат (Пп) [УГПЗН, с.13]. У «Наддністрянському регіональному словнику» зафіксовано цей самий прислівник із таким самим лексичним значенням, що й і у надсянському і відповідає літературному – *тоді*: Й^ак вже йе ус'ей матер'іал / то ту^одийка би^рес'і до будови [28, с. 257]. Отже, однозвучні діалектні прислівники функціонують у суміжних говорах; в) прислівники з суфіксом -у-: *пумаленьку* – ну і по^утому во^ни зачали то^ути ба^рак'і пу^мале^нку ро^узби^ерати (Пл) [УГПЗН, с.12]. Це прислівник, у якому також простежуємо і фонетично-словотвірні риси. *Тиху* – быў би си^д'іў / тиху / а в'ін с'і по^урушиў дес' / і с'н'іх ўпаў (Ів) [УГПЗН, с.23]. Словотвірні особливості проаналізованих прислівників переконують нас у тому, що надсянський говір зберігає чимало архаїчних рис на рівні словотвору. Виявлені у текстах прислівники з діалектними суфіксами -і-, -у-, -ка заслуговують на увагу дослідників, бо саме в них простежується неповторність надсянських говірок.

У проаналізованих діалектних текстах із сіл Віжомля, Іваники, Чернилява, Наконечне Перше Яворівського району та сіл Плешевичі й Поповичі Мостиського району Львівської області простежено також функціонування особливих, вузьколокальних діалектизмів, які, на наш погляд, є специфічними утвореннями цього говору, а саме: *додом* (додому) – ми^не зат^римали / ни х'т'іли пу^стити ми^не / мав'ім руско^уго добро^уго то^увариш'е / а то^увариш 'каже^н / й^ак би ти з 'дому лист д'істаў / ти би по^уйіхаў до^удом (Нп) [УГПЗН, с. 35]; *зара* (зараз) – с^тарий до^у него^у 'каже^н / ти / харти^ез'ако / шо ти йі зро^убиў / та йа туб'і 'зара дам (Пп) [УГПЗН, с. 19]; *тоди* (тоді) – ну і по^утому й^ак ўже зме^нркало^у / по^уздо^уровиўс'і / с'іў на с^вого^у 'рове^нра / і пуйіхаў ў с^торо^уну 'того^у м'іста Пе^нре^нмишл'і / а йіхаў / то^у ўсе ву^на с'і пи^етала / ку^ли при^ейде^нш? / а в'ін ка^заў / то^уди і то^уди / ву^на ўже йіго че^нкала п'ід^т тоў й^абл'інкоў на 'лаво^уц'і (Пп) [УГПЗН, с. 14]. У «Наддністрянському регіональному словнику» зафіксовано із тим самим значенням прислівник *тогда*, який також відповідає літературному – *тоді*: То^гди с'і бе^ре дзер^но в 'м'іх' і до мли^на [28, с. 254]; *вудево* (там) – вуде^нво й^ак с'і церква к'ін'чайе^і / зачи^найут Халу^пи / ту быў ку^лис' ку^вал' (Ів) [УГПЗН, с. 22]; *такво* (так) – б^ралис'а за 'рук'и / так^{во}

ставали / туди йшоў Жучок по тих ручинах / і так с"а бавили (Ів) [УГПЗН, с. 28]; *тамво* (там) – *тамво* была фігура на рuzдурож:у / йаг'йіде"с'і ў Івани"к'і (Ів) [УГПЗН, с. 23]. У «Наддністрянському регіональному словнику» зафіксовано прислівник *тамка-во*, який, як і надсянський – *тамво*, є аналогом до літературного – *там* [28, с. 249]; *тамтутво* (там) – ми називайімо / туво Івани"к'і / *тамтутво* хутор Халу"пи / а там дал'і Сулотви"не (Ів) [УГПЗН, с. 22]. Отже, проаналізовані в текстах прислівники свідчать про унікальність діалектизмів у надсянських говірках.

За лексичним значенням прислівники поділяють на два основні лексико-граматичні розряди: означальні й обставинні. Означальні прислівники об'єднують у своєму складі: якісно-означальні, кількісні і способу дії. Обставинні прислівники вказують на зовнішні щодо дій і станів обставини. До основних значенневих груп обставинних прислівників належать прислівники: місця, часу, причини, мети [26]. Розподілимо прислівники, зафіксовані у надсянських говірках, на ці два типи: 1) означальні: а) кількісні: *бугато* [ГПЗН, с. 54], *троха* [УГПЗН, с. 12–13], *трошка* [УГПЗН, с. 21], *трошкі* [УГПЗН, с. 21]; б) способу дії: *пумаленьку* [УГПЗН, с. 12], *такво* [УГПЗН, с. 28]; в) якісно-означальні: *ладні* [УГПЗН, с. 16], *тиху* [УГПЗН, с. 23], *трудно* [ГПЗН, с. 55], *файні* [УГПЗН, с. 16]. 2) обставинні: а) місця: *вудево* [УГПЗН, с. 22], *додом* [УГПЗН, с. 35], *дудом* [УГПЗН, с. 35], *тамво* [УГПЗН, с. 23], *тамтутво* [УГПЗН, с. 22], *тудийка* [УГПЗН, с. 13]; б) часу: *зара* [УГПЗН, с. 19], *кули* [ГПЗН, с. 46], *кулись* [ГПЗН, с. 47], *теперка* [ГПЗН, с. 55], *типер* [УГПЗН, с. 13], *тоди* [УГПЗН, с. 14], *туди* [УГПЗН, с. 14].

У цьому короткому описі нам не вдалося охопити всі діалектні особливості прислівників надсянського говору, але навіть із побіжного огляду видно, що цей клас слів – безцінне джерело для діалектологів. Прислівники надсянського говору своїми витоками сягають у далекі часи, свідчать про архаїку та самотність надсянського діалекту. Ця група слів – складна мікросистема із притаманними їй особливостями. Прислівники надсянського говору, як і літературної мови, перебувають у тісному зв'язку з контекстуальним оточенням, яке дає змогу ідентифікувати їх, відмежовувати від інших омонімічних службових і повнозначних слів. Багатоаспектний аналіз прислівників народних говорів ще чекає своїх дослідників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бандрівський Д. Г. Говірки Підбузького р-ну Львів. обл. / Д. Г. Бандрівський. – К., 1960. – 48 с.
2. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови / С. П. Бевзенко. – Ужгород, 1960. – 340 с.
3. Білоусенко П. І. До питання про основний спосіб творення прислівників у історії української мови / П. І. Білоусенко // Українська мова – К., 2008. – С. 86–123.
4. Брошняк (Пискач) О. Д. Прислівники в українських говорах Закарпаття : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / О. Брошняк (Пискач) / Ужгородський держ. ун-т. – Ужгород, 1996. – 23 с.
5. Вербовий М. Ф. Формування складу і розвиток словотвірної структури прислівників способу дії в українській мові / М. Ф. Вербовий. – К., 1994. – С. 23–32.

6. *Верхратський І.* Про говір галицьких лемків / І. Верхратський – Львів, 1902. – 68 с.
7. *Верхратський І.* Про говор долівський / І. Верхратський. – Львів, 1900. – ЗНТШ, Т. XXXV–XXXVI.
8. *Горпинич В. О.* Морфологія української мови / В. О. Горпинич. – К., 2004.
9. *Громик Ю. В.* Прислівники просторової семантики у західнополіських говіках / Ю. В. Громик // Полісся: етнікос, традиції, культура. – Луцьк, 1997. – С. 211–221.
10. *Гумецька Л. Л.* Словотвір прислівників української актової мови XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька // Українська мова в школі. – 1957. – № 6. – С. 12–26.
11. *Жежеря М. А.* Ступені порівняння прислівників / М. А. Жежеря // Укр. мова і літ. в школі. – 1970. – № 3. – С. 63–66.
12. *Жовтобрюх М. А.* Проблеми взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1973. – № 1. – С. 3–15.
13. *Загнітко А. П.* Теоретична граматики української мови. Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк, 1996.
14. *Леонова М. В.* Прислівники у буковинських говорах // Питання історії і діалектології східнослов'янських мов / М. В. Леонова. – Львів, 1961. – Кн. 2. – С. 45–67.
15. *Леонова М. В.* Сучасна українська літературна мова. Морфологія / М. В. Леонова. – К., 1983.
16. *Лесів М.* Українські говірки у Польщі / М. Лесів. – Варшава, 1997.
17. *Муқан Г. М.* Морфологічна будова і способи творення прислівників / Г. М. Муқан // Українська мова і література в школі. – 1983. – № 10. – С. 34–40.
18. *Назарова Т. В.* Деякі особливості творення прислівників місця і часу в українській мові / Т. В. Назарова // Українська мова в школі. – 1958. – № 5. – С. 10–17.
19. *Німчук В. В.* До походження українських діалектів / В. В. Німчук // Наука і культура. – К., 1993.
20. *Німчук В. В.* Прислівник // Історія української мови. Морфологія / В. В. Німчук. – К., 1978. – С. 101–123.
21. *Німчук В. В.* Словотвір прислівників іменникового (без прийменників) походження в закарпатських говірках / В. В. Німчук // Праці XII Респ. діалектол. наради. – К., 1971. – С. 263–273.
22. *Ощипко І. Й.* Семантико-словотвірна характеристика предикативних прислівників української мови / І. Й. Ощипко // Мова і сучасність. – Вип. 21. – Львів, 1990. – С. 59–63.
23. *Пристапа П. І.* Говірки Брюховицького району Львівської області / П. І. Пристапа. – К., 1957. – 58 с.
24. *Пшеп'юрська М.* Надсянський говір / М. Пшеп'юрська. – Варшава, 1938.
25. *Самійленко С. П.* З історичних коментарів до української мови / С. П. Самійленко // Укр. мова і літ в школі. – 1956. – № 6. – С. 10–19.
26. Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000.
27. *Чапля І. К.* Прислівники в українській мові / І. К. Чапля. – Х., 1960. – 122 с.

28. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Г. Шило. – К., 2008. – 288 с.

Використані джерела та їхні умовні скорочення

ГПЗН – Говірки південно-західного наріччя української мови / Упорядник Н. М. Глібчук. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 155 с.

УГПЗН – Українські говірки південно-західного наріччя. Тексти / Упорядник та автор передмови Н. М. Глібчук. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 238 с.

Список скорочень назв населених пунктів

Вж – с. Віжомля Яворівського р-ну Львівської обл.
Ів – с. Іваники Яворівського р-ну Львівської обл.
НП – с. Наконечне Перше Яворівського р-ну Львівської обл.
ПЛ – с. Плешевичі Мостиського р-ну Львівської обл.
Пп – с. Поповичі Мостиського р-ну Львівської обл.
Чр – с. Чернилява Яворівського р-ну Львівської обл.

*Стаття надійшла до редакції 11.10. 2011
доопрацьована 22. 11. 2011
прийнята до друку 10. 01. 2012*

TO THE CHARACTERISTICS OF ADVERBS IN NADSYANNYA SUBDIALECTS

Natalia Herasym

*Ivan Franko National University of Lviv,
The Department of Ukrainian Language,
Universytets'ka Str., 1/234, 79001, Lviv, Ukraine,
phone: (032) 239 47 17; e-mail: terukr@franko.lviv.ua*

In this article adverbs found in dialectal texts were analyzed which represent the subdialects of Nadsannya. Their dialectal peculiarities and semantics were analyzed, the adverbs were divided into lexico-grammatical classes.

Key words: the subdialect of Nadsannya, adverb, lexico-grammatical classes of adverbs, narrow-local dialect.

К ХАРАКТЕРИСТИКЕ НАРЕЧИЙ В НАДСЯНСКИХ ГОВОРАХ

Наталья Герасим

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра украинского языка,
ул. Университетская, 1/234, 79001, Львов, Украина
тел.: (032) 239 47 17; e-mail: terukr@franko.lviv.ua*

В статье проанализированы наречия, зафиксированные в диалектных текстах, которые репрезентируют надсянские говоры, выявлены их диалектные особенности, семантика, выделены их лексико-грамматические разряды.

Ключевые слова: надсянский говор, наречие, лексико-грамматические разряды наречий, узколокальный диалектизм.